

УДК 332.1

Мазур Д.В.*старший викладач**Київського університету ринкових відносин***Мазур О.В.***кандидат економічних наук, доцент**Київського університету ринкових відносин*

ПЕРЕДУМОВИ, ФАКТОРИ ТА ПРИНЦИПОВІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ

PREREQUISITES, FACTORS AND BASIC PRINCIPLES OF FORMATION AND FUNCTIONING OF THE POTENTIAL OF MODERNIZATION OF THE FOOD COMPLEX IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються принципові основи формування потенціалу модернізації продовольчого комплексу України. В роботі подано модернізацію продовольчого комплексу як прагнення наблизити його стан до певного ідеалу, впроваджуючи удосконалення, які відповідають сучасним світовим вимогам і нормам. Представлено структуру модернізаційного потенціалу продовольчого комплексу, яка дає змогу побачити не тільки його результативну складову, але й якісний характер їх використання.

Ключові слова: модернізаційний процес, типологія, екзогенність, ендогенність, інновація, конкурентоздатний, трансформація функціональної моделі, інноваційний вектор, інституційні запозичення, імплементація.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрываются принципиальные основы формирования потенциала модернизации продовольственного комплекса Украины. В работе представлена модернизация продовольственного комплекса как стремление приблизить его состояние к определенному идеалу, внедряя усовершенствования, которые соответствуют современным мировым требованиям и нормам. Представлена структура модернизационного потенциала продовольственного комплекса, которая позволяет увидеть не только его результативную составляющую, но и качественный характер их использования.

Ключевые слова: модернизационный процесс, типология, экзогенность, эндогенность, инновация, конкурентоспособный, трансформация функциональной модели, инновационный вектор, институциональные заимствования, имплементация.

ANNOTATION

In the article the fundamental basis for the formation of potential food complex modernization of Ukraine. The article contains upgrading food complex as his desire to bring the state to a certain ideal, introducing enhancements that meet modern requirements and standards. The frameworks of the modernization potential food complex that allows you to see not only the productive component, but also lets you see the qualitative nature of their use.

Key words: modernization process, typology, exogenous, endogenous, innovation, competitive, functional transformation model, innovation vector institutional borrowing, implementation.

Постановка проблеми. Виявлення передумов, з'ясування доцільності та особливостей реалізації модернізаційного процесу в економічній системі потребують його типологізації. Як основний критерій, що досить повно характеризує модернізаційний процес, більшість авторів пропонує ступінь ендо- та екзогенності.

Модернізацію, в основі якої лежать внутрішні еволюційні параметри, прийнято називати органічною. Зародження та розгортання органічної модернізації притаманні країнам-лідерам, а іншим – «слідування за лідером», коли процес модернізації зумовлений впливом як винятково зовнішніх факторів, так і сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів; такий процес називають наздоганяючою модернізацією. Першу можна віднести до неорганічного типу, а другу визначимо як змішану [1, с. 82].

Поліпшити стан продовольчого комплексу країни та її регіонів однооментно неможливо, адже для цього потрібні реалізація сформованих передумов, значні інвестиційні ресурси, компетенції та час. Тому модернізацію можна розуміти як безперервний розвиток, удосконалення продуктивних сил суспільства і відповідних їм виробничих відносин.

Таким чином, модернізація за такого підходу пов'язується з удосконаленням уже наявних засобів виробництва. Між тим частіше під модернізацією розуміється створення нових видів техніки і технологій, саме з таким варіантом пов'язують удосконалення матеріально-технічної бази, яке характеризує поняття «інновація». Не можна не відзначити, що понятійний апарат, пов'язаний з інноваційною діяльністю, має чимало визначень. Відсутність однозначності у визначенні поняття «інновація» стає на заваді розуміння того, що саме інноваційний розвиток виступає основою модернізації економіки. Природно, що багатоаспектність інновацій уже завдяки цій обставині обумовлює багатоаспектність напрямів модернізації і, відповідно, принципів, якими слід керуватися при цьому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в економічну систему з питань модернізаційного напрямку продовольчого комплексу України зробили такі науковці, як Н.В. Іванова, В.І. Трегобчук, М.Д. Безуглий, А.А. Грищенко, І.Н. Буздалов, В.В. Геєць, Л.В. Дайнеко, О.В. Щубровська, Л.В. Молдаван, Л.Г. Чук.

Слід також враховувати обставину, на яку свого часу вказав В.І. Трегобчук: поряд із загальними для кожної сфери ПК існують специфічні (галузеві) принципи, якими слід керуватися під час розроблення напрямів, способів, методів, механізмів модернізації агропродовольчого виробництва [2, с. 7].

Ця відмінність пов'язана і з різницями у витратах. Думка про те, що процес модернізації пов'язаний з додатковими витратами, поділяється більшістю дослідників. Неодноразово ця обставина підкреслювалася науковцями Національної академії аграрних наук. Так, вказуючи на наявність великого потенціалу нових сортів у підвищенні урожайності зернових з доведенням її до 5,3-5,4 т/га загалом по країні, одночасно підкреслювали, що для цього слід збільшити інвестиції на 1 га посівної площі з 1,5-1,8 тис. грн. до 4,0-4,5 тис. грн. [3, с. 7].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Окрему проблему в процесі модернізації формують питання, пов'язані із співвідношенням у цьому процесі нового і старого. Загалом очевидним є те, що модернізація пов'язується, як уже зазначалося, з новаціями. Проте А.О. Гриценко вважає (на нашу думку, обґрунтовано), що модернізація не може бути тільки безупинною гонитвою за новим. Аргументуючи свою позицію, він підкреслює, що не слід забувати про те, що модернізація – це не просто заміна старого на нове, а оновлення, яке включає частково нове і старе [4, с. 5]. Дійсно, додаткові вкладення можуть здійснюватися на старій технічній основі, а при цьому в певних межах можуть бути ефективними, не тільки збільшуючи вихід продукції, але й одночасно забезпечуючи підвищення окупності витрат.

Для з'ясування сутності модернізаційних процесів та особливостей реалізації її варто розглядати у двох взаємозалежних аспектах, а саме змістовно і процесуально. Змістовно модернізацію продовольчого комплексу можна подати як прагнення наблизити його стан до певного ідеалу, впроваджуючи удосконалення, які відповідають сучасним світовим вимогам і нормам.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). В результаті модернізаційних процесів регіональний ПК зберігає основні системні й економічні властивості та набуває нових перш за все за рахунок трансформації зв'язків між підсистемами та елементами. Відбуваються накладання, а також поступове заміщення наявної системи модернізованою, вектором процесу є трансформація функціональної моделі у потокову, а секторальної (галузевої) структури – у мережеву. Під час заміщення спостерігається нерівномірність взаємодії властивостей елементів, у результаті чого вони взаємопогашуються, взаємопідсилюються або модифікуються. Виникаюча якісно нова система завдяки спадковості володіє і ознаками новизни, і збереженими рисами.

Вибір моделі розвитку, вектору модернізаційних процесів виступає одним з ключових

питань і методології, і прикладних аспектів. На основі теоретичних положень парадигми модернізації та набутого світового досвіду можна окреслити два альтернативні шляхи. Інноваційний вектор модернізаційних процесів ПК базується на внутрісистемному створенні та втіленні у практичне застосування технологічних й інституціональних нововведень. На основі інноваційної модернізації відбуваються революційні зміни у технологічних укладах і соціально-економічних інститутах, що є визначальним для траєкторії світового техніко-економічного розвитку. Натомість наздоганяюча модель заснована на відборі та адаптації передових технологічних й інституціональних запозичень, які вже довели свою ефективність в інших системах. Проте такий шлях не обмежується простою імітацією, необхідні адаптація нововведень до особливостей приймаючої системи та їх грамотна імплементація.

Принциповими також є розходження у стимулах до розвитку. Для соціально-економічної системи, яка слідує за інноваційною моделлю, характерний «спрацьований» потенціал, що обумовлює необхідність еволюційних змін і перехід на новий рівень розвитку. Для вибору наздоганяючого шляху стимулом є підтримка цілісності системи з огляду на зростаючі зовнішні загрози внаслідок збільшення техніко-економічного відставання та зменшення адаптивних можливостей. При цьому рушійні сили (соціальні суб'єкти) модернізаційних змін практично завжди мають внутрісистемний характер.

Необхідним також є відокремлення категорії «модернізаційний потенціал продовольчого комплексу» від інших складових соціально-економічного потенціалу регіону і перш за все від економічного і виробничого потенціалів. Під економічним потенціалом найчастіше розуміють досягнуті результати усієї економічної діяльності і можливості їх покращення. А виробничий потенціал охоплює досягнутий рівень розвитку і потенційні можливості, а також розглядається як складова економічного потенціалу.

На відміну від наведених визначень, модернізаційний потенціал характеризує можливість підвищення ефективності функціонування системи за рахунок вдосконалення її пропорцій і співвідношень, а саме збалансування основних і допоміжних галузей, сировинних джерел і підприємств з їх переробки, диверсифікації виробництв, відповідності інфраструктурних параметрів потужності виробничих процесів, кількості і якості трудових ресурсів можливостям їх залучення до економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модернізаційний потенціал продовольчого комплексу означає сукупність структурних елементів соціально-економічного потенціалу, яка може бути використана для вирішення модернізаційних завдань. До складових елементів структури наявного потенціалу з огляду на основні фактори його розвитку можна віднести

три ключові компоненти, такі як базовий, модернізаційний та трудовий (рис. 1).

Представлена факторна структура модернізаційного потенціалу дає змогу побачити не тільки його результативну складову (як сукупність ресурсів), але й якісний характер їх використання (збільшення і розвиток ресурсного потенціалу господарської системи в якісному та кількісному відношенні) або за рахунок залучення додаткових ресурсів (розширення базової складової), або за рахунок підвищення ефективності їх використання (розвиток модернізаційної складової). Але необхідно враховувати, що основними складовими модернізаційного потенціалу ПК є природно-ресурсна й галузева.

Природно-ресурсна складова характеризує природні багатства регіону, які вже залучені в господарський обіг, а також доступні для освоєння за сучасних способів ведення господарської діяльності. В рамках галузевої складової враховуються структура зайнятості населення в регіоні та специфіка господарської діяльності.

Нині характерними рисами модернізації продовольчого комплексу України є такі:

– модернізація ПК ґрунтується більшою мірою на зарубіжній техніці й технологіях, за що країна платить іноземним фірмам значну інтелектуальну ренту;

– за наявності унікальної науково-виробничої бази та висококваліфікованих наукових кадрів інноваційна криза виявляється в різкому зниженні рівня керованості та державного регулювання процесом створення й реалізації нововведень, відсутності джерел фінансування, згортанні діяльності дослідницьких колективів;

– зберігається несприятлива макроекономічна ситуація, що в поєднанні з низькими інвестиційними можливостями сільськогосподарських товаровиробників істотно обмежує умови для активізації інноваційної діяльності в ПК;

– неефективно використовуються трудові ресурси регіональних ПК, хоча вони мають високу професійну і наукову підготовку.

Відповідно, головною метою модернізації є формування конкурентоспроможного інноваційного експортно-орієнтованого ПК України, який буде здатний забезпечити продовольчу безпеку і диверсифікацію економіки, приплив

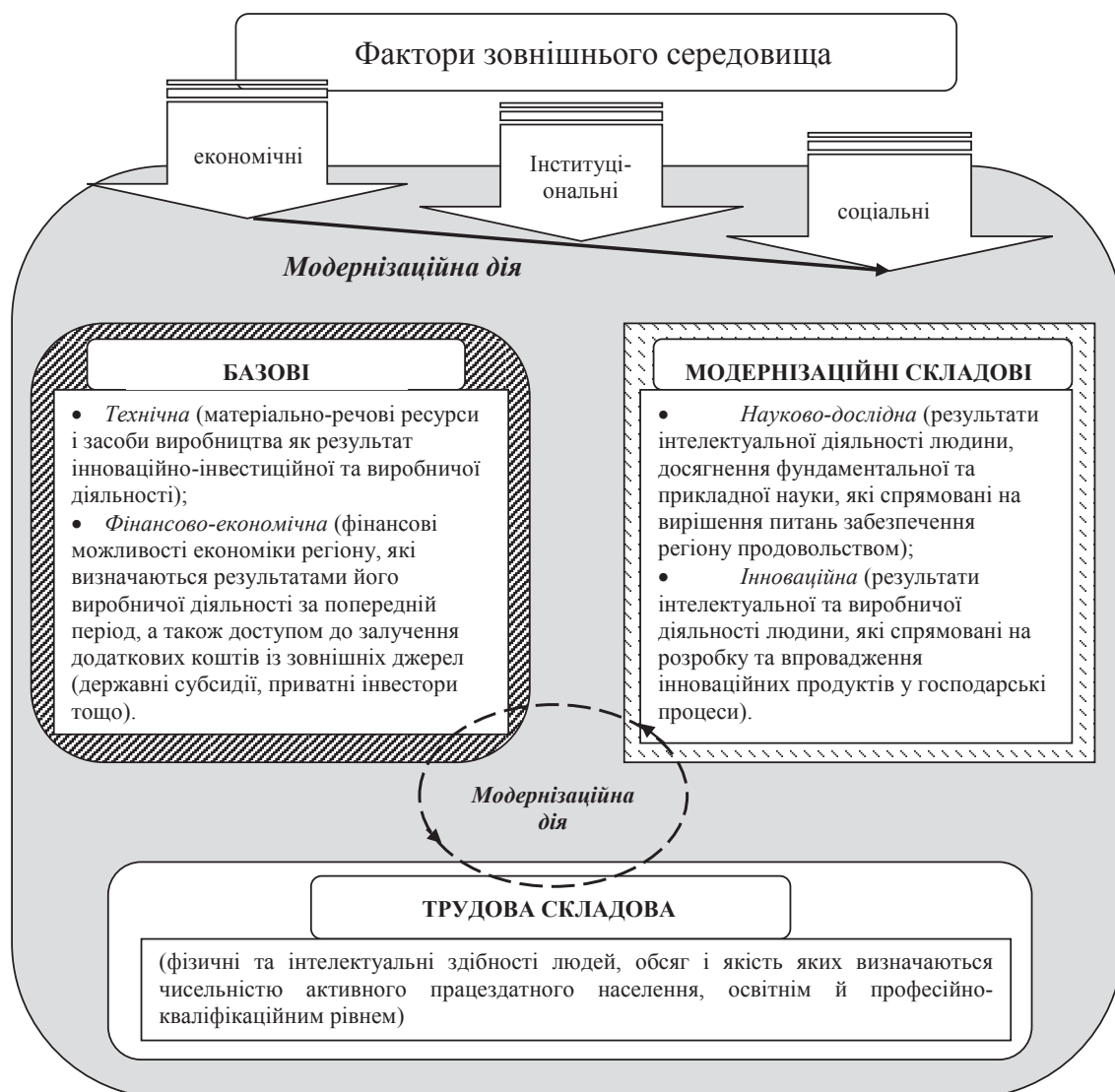

Рис. 1. Структура факторних компонентів модернізаційного потенціалу ПК

іноземної валюти в країну для придбання передових світових технологій у сфері агропродовольчого виробництва (зокрема, в галузях тваринництва і рослинництва, переробних виробництв, сільськогосподарського машинобудування). На нашу думку, це принципово важливе розуміння перспективи розвитку галузі, що відбиває реальні потреби України на даний час.

Кожна підсистема ПК складається з певних елементів, об'єднаних між собою органічними взаємозв'язками і залежністю. Об'єднання підсистем у систему повинно здійснюватися на основі використання принципів положень,

таких як територіальне, ресурсне, функціональне, організаційне, інноваційне:

- 1) територіальний принцип забезпечує інтеграційні процеси окремих підсистем;
- 2) ресурсний принцип передбачає виробництво кількісно-якісних параметрів всіх видів продукції;
- 3) функціональний принцип передбачає забезпечення і виконання головної мети системи усіма її підсистемами;
- 4) організаційний принцип передбачає органічний взаємозв'язок і певну підпорядкованість підсистем, що виконують головну мету системи;

Рис. 2. Характер та особливості тенденцій розвитку продовольчого комплексу країни

5) інноваційний принцип передбачає формування та забезпечення всіх підсистем новим обладнанням, відповідним світовим вимогам.

Структуруючи модернізацію, важливо визначитись із такими параметрами: встановити мету і головні завдання процесу, механізми, які забезпечуватимуть формування, реалізацію та регулювання модернізаційного процесу, методичні підходи до оцінки (виміру) передумов реалізації та ступеня досягнення мети модернізації продовольчих комплексів регіонів України.

Визначення ступеня необхідності, напрямів і моделей модернізації регіональних ПК України на основі виявлення характеру і особливостей тенденцій їх розвитку (рис. 2) потребує:

- оцінити потенціал і можливості росту, закладені безпосередньо в регіональних соціально-економічних системах;
- виконати порівняльний аналіз, щоб виявити місце кожного регіону за показниками забезпечення продовольчими товарами населення країни.

В результаті теоретичного аналізу сучасних підходів до факторів, що впливають на розвиток ПК регіону, можна виділити найбільш поширені, які представлені відомими вітчизняними та зарубіжними вченими. Систематизуючи наявні методологічні підходи до формування, розвитку та функціонування регіональних ПК, вважаємо за необхідне запропонувати систему таких факторів, які можна поєднати в окремі групи: природно-ресурсні, економічні, соціально-демографічні, науково-технічні, інфраструктурні, що мають як ендогенний, так і екзогенний характер.

Надзвичайно важлива роль належить природно-ресурсному фактору. Його вплив характеризується зональною масштабністю і спеціалізацією ресурсної бази, орієнтацією на виробництво екологічно чистої продукції та органічне землеробство, суттєвим впливом природних чинників на функціонування ПК, а також необхідністю збереження природного середовища для наступних поколінь.

Вплив економічних факторів на функціонування агропродовольчого комплексу регіону виявляється через систему відносин між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами та структурами влади, регулювання якої здійснюється за допомогою використання основних економічних інструментів ціноутворення, інвестування, дотування і субсидування сільськогосподарського виробництва. Водночас роль держави полягає у формуванні традиційних ринків збуту продукції, зокрема їх оптової ланки, а також у регулюванні земельних відносин, забезпеченні продовольчої безпеки продуктів.

Соціально-демографічні фактори є сукупністю характеристик окремих верств населення, особливостей регіонального поділу праці, а також умов її безпечності у сфері виробництва сільськогосподарської сировини та продукції.

Їх роль виявляється також через створення умов для формування конкурентоспроможного людського капіталу, адаптацію сучасних форм організації агробізнесу, а також інтеграцію комплексу в міжрегіональні структури економічної взаємодії.

Науково-технічні фактори характеризуються рівнем розвитку техніки і технологій сільськогосподарського виробництва та переробної промисловості, вдосконаленням знарядь і предметів праці, які забезпечують підвищення рівня технічної та енергетичної озброєності, механізації та автоматизації сільськогосподарського виробництва. У результаті впровадження нової техніки у виробництво сільськогосподарської продукції створюються умови для зміни технічних параметрів і характеристик основного капіталу, що дає змогу нарощувати виробництво інноваційної продукції, мінімізувати виробничі витрати, а також підвищувати рівень продуктивності та інтелектуалізації праці. Вплив технологічних факторів виявляється також у використанні ресурсозберігаючих технологій, постійному оновленні продукції, а також зниженні витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Гармонійний і збалансований розвиток складових продовольчого комплексу регіону базується на тісних зв'язках технічних, економічних, соціальних, екологічних і організаційних чинників, оскільки всі елементи цього регіонального циклоподібного міжгалузевого комплексу взаємопов'язані. Зміни в одному з них вимагають відповідної перебудови всієї структури комплексу. Тому ПК регіону слід розглядати як динамічну систему, яка дає можливість моделювати міжгалузеві взаємозв'язки та пропорції.

Враховуючи вищенаведене, доцільно зауважити, що прогресивні зрушення в модернізаційному потенціалі продовольчого комплексу регіону відбуваються тоді, коли він відповідає певним вимогам. Так, відповідність модернізаційного потенціалу ПК регіону цілі функціонування регіональної економічної системи – задоволення потреб населення регіону продовольством через підвищення ефективності виробництва на основі його технологічного оновлення. Інакше відбувається відтворення традиційної системи і застарілих організаційних форм.

Потенціал модернізації регіональних продовольчих комплексів, його розвиток і використання мають базуватись на системі принципів як загальноекономічного, так і специфічного характеру. До принципів загальнонаукового плану можна віднести комплекс таких принципів, як принципи науковості, історизму, територіальності, ефективності, системності, пріоритетності, збалансованості, пропорційності, субсидіарності, адаптивності, сталості, оптимальності, мультиплікativності, узгодженості інформативності, динамічної рівноваги, об'єктивності, цілеспрямованості, відповідальності, впорядкованості, екологічності, соціальної орієнтації. До принципів специфічного характеру як основних

положень, концептуальних ідей та правил дії для модернізаційного потенціалу ПК доцільно використовувати такі принципи:

1) когнітивності; сутність принципу полягає у пізнавальності, здатності сприймати й обробляти інформацію, формуванні та застосуванні підходів до управління сучасного типу в розрізі економіки інновацій, формування інтелектуального капіталу, реінжинірингу бізнес-процесів та управління змінами;

2) креативності; імплементація концепції креативної економіки у сучасні регіональні стратегії загалом і продовольчих комплексів зокрема дає нові можливості їхнього економічного зростання, структурного оновлення та модернізації, а реалізація креативного потенціалу ПК забезпечує їх лідерство у найбільш прибуткових і перспективних сегментах продовольчого ринку;

3) компетентності; цей принцип означає, що формування механізму модернізаційного розвитку повинно охоплювати всі сфери діяльності керованого об'єкта, тобто воно повинно реалізовувати всі функції управління і всі стадії життєвого циклу виготовлення та експлуатації продукції, що випускається керованим об'єктом, а питаннями забезпечення ефективності модернізації займаються висококваліфіковані кадри;

4) емерджентності; означає принципову неможливість зведення властивостей економічної системи до суми властивостей частин, що її складають;

5) конвергенції; наявний інноваційний підхід до просторового розвитку спирається на теорію конвергенції та «економічного зростання»; він забезпечує формування економічної системи, яка розвивається на основі інноваційної стратегії створення, абсорбції та дифузії інновацій відповідно до змін на внутрішньому і зовнішньому ринках;

6) флуктуативності; здатність системи за певних умов стрімко переходити в інший стан, зорієнтована передусім на визначення можливих кризових ситуацій та ризику виникнення непередбачуваних подій з можливими негативними наслідками;

7) алокаційності; передбачає насамперед у сфері управління створення певних умов, які сприятимуть економічному урівноваженню попиту і пропозиції виробництва товарів та послуг для найбільш ефективного використання інноваційних ресурсів;

8) інтегративності; передбачає здатність потенціалу цієї модернізації «вписуватись» в модернізаційний потенціал вищого порядку або взаємодіяти з однопорядковими потенціалами;

9) осучаснення; модернізація як напрям розвитку продовольчого комплексу регіону

передбачає не тільки осучаснення різних її складових, але й їх гармонізацію; у таких суспільно-виробничих системах, як продовольчий сектор, адекватним є соціоекономічний підхід, який розглядає соціальний і економічний аспекти розвитку у нероздільній єдності;

10) модернізму; з обґрунтування напрямів модернізації продовольчого комплексу випливає проблема визначення, що є сучасним, «модерним».

Висновки. Отже, під час формулювання принципів для модернізаційного потенціалу ПК необхідно виходити з того, що відмінною рисою принципів будь-якої категорії є те, що вони водночас є й концептуальною основою (теорія), й інструментом забезпечення ефективності діяльності (практика). Останнє підтверджене частими випадками внесення змін до змісту принципів і стандартів. В умовах модернізаційних змін відповідні принципи мають забезпечити адекватність оцінювання трансформації нової ситуації у внутрішньому та зовнішньому середовищах продовольчого комплексу регіону новим вимогам до його суб'єктів, процедур, інструментів і результатів.

Загалом ефективному процесу модернізації продовольчих комплексів перешкоджають слабка адаптація й низька інноваційна активність агропродовольчих підприємств, несистемність і розгалуженість надходжень від запровадження інноваційної продукції, відсутність комплексного застосування інновацій, недосконалість економічного механізму управління модернізаційними процесами. Показником інноваційної активності підприємства в агропродовольчому секторі економіки є міра освоєння інновацій у відповідних галузях виробництва. Нині відсутні сприятливі умови для активізації інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері, тому необхідно усунути негативну дію виробничих, економічних та інших чинників на освоєння інновацій в продовольчому секторі економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іванова Н.В. Інфраструктурний розвиток регіону у контексті модернізаційної парадигми / Н.В. Іванова // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2012. – № 722. – С. 81-86.
2. Трегобчук В.І. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми / В.І. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 4-12.
3. Безуглий М.Д. Підсумки діяльності Національної академії аграрних наук за 2011 рік та завдання на перспективу / М.Д. Безуглий // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 3-18.
4. Гриценко А.О. Методологічні основи модернізації України / А.О. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4-14.